

Sobczak, Jacek

"Lietuvių bibliografijos istorija", Dalis 1 (Iki 1940 metų), Vladas Žukas, Mosklas, Vilnius 1983 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-2, 123-125

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

tomiast obszerne studium z 1932 r. zatytułowane *Struktura demograficzna Prus Wschodnich*. B. Koziełło-Poklewski nie zamieścił bibliografii prac Wakara, toteż nawet abstrahując od jego dokonań z dziedziny oświatowo-pedagogicznej, nie wiemy jaka część publicystyki politycznej, prac i studiów demograficznych i ekonomicznych znalazła się w omawianym wyborze.

Szczegółową analizę poglądów W. Wakara, wraz z krytyczną oceną jego wkładu w badania problematyki wschodniopruskiej, przeprowadzono we wstępie do jego pism. B. Koziełło-Poklewski uwzględnił we wstępie również sytuację Prus Wschodnich w czasach hitlerowskich, a więc już po śmierci Wakara, wielokrotnie odwołując się do jego przewidywań i prognoz. Te analizy i oceny przekonują o słuszności edycji jego pism, wskazują bowiem na pionierskość badań demograficzno-statystycznych i wartość ustaleń, których nie zdeprecjonował upływ czasu i postępy badań nauki polskiej i niemieckiej. Wakar udowodnił, że pozostawiona mocą traktatu wersalskiego enklawa wschodniopruska nie miała szans normalnego rozwoju. Widoczne deformacje w postaci niedorozwoju ekonomicznego i wyludniania się prowincji miały jeszcze dziewiętnastowieczny rodowód. Obszar rolniczy o niekorzystnej strukturze własności rolnej i niskiej urodzajności ziemi, oprócz niewielkiego przemysłu przetwórczego płodów rolnych pozbawiony był możliwości industrializacji. I mimo hitlerowskich planów gospodarczego wzmocnienia Prus Wschodnich — jak wykazuje B. Koziełło-Poklewski — sytuacja prowincji nie zmieniła się, decydowały o niej bowiem w dużej mierze znaczne odległości rynków zaopatrzenia surowcowego i zbytu. Prusy Wschodnie ponosiły zatem konsekwencje braku powiązania z najbliższym zapleczem, stąd też dla Wakara jedynym rozwiązaniem tych trudności był postulat podziału ich obszaru i włączenia w organizmy gospodarcze sąsiedniej Polski i Litwy.

Dokonane przez Wakara analizy niemieckich statystyk narodowościowych ugruntowały w opinii naukowej osąd o manipulacjach danymi kolejnych spisów ludności przez wprowadzenie kategorii „dwujęzycznych”, sztucznego podziału na „języki” mazurski, kaszubski itp. Nowatorskie z kolei ujęcie urzędowych statystyk transportowych prowincji wschodniopruskiej pozwoliło mu w sferze wskaźników ekonomicznych zadać kłam propagandzie niemieckiej, uparcie twierdzącej jakoby polskie Pomorze — nazywane przez Niemców „korytarzem” — było powodem zamierania gospodarczego i demograficznego Prus Wschodnich. Tytułowy przeto dylemat „polski korytarz czy niemiecka enklawa”, stawiający w domyśle konieczność likwidacji bądź polskiego dostępu do morza bądź Prus Wschodnich, Wakar przy pomocy argumentów ekonomicznych, demograficznych, statystyk narodowościowych i analiz politycznych rozstrzygał (s. 61) jednoznacznie: „Potwornością geograficzną nie jest nasz dostęp do morza, lecz jego wąskość”.

Teresa Kulak

Vladas Žukas, *Lietuvių bibliografijos istorija*, Dalis 1 (iki 1940 metų), Mosklas, Vilnius 1983, 263 ss.

Vladas Žukas od dawna zajmuje się badaniem historii bibliografii litewskiej. Problematyce tej poświęcił on blisko 70 rozpraw, których spis przynosi omawiana w tym miejscu książka, stanowi pierwszą część szerszego wydawnictwa. Jest ona kontynuacją i rozwinięciem pracy habilitacyjnej Autora z 1972 r.

Podjęty temat ujmuje V. Žukas w sposób ciekawy i nieszablony traktując historię bibliografii jako składnik historii kultury i źródło informacji o książce. Takie podejście do tematu narzuciło niejako konstrukcję pracy. Ma ona wprawdzie, siłą rzeczy charakter chronologiczny, jednak w ramach poszczególnych okresów — obok zestawienia różnych bibliografii, co stanowi zasadniczą część pracy — przedstawiono warunki i rozwój bibliografii jako nauki. Rozważań zawartych w tej niejako „teoretycznej” części wydawnictwa nie sposób przecenić.

Zebrany materiał podzielił Autor na dwie części odpowiadające dwóm epokom: feudalizmowi i kapitalizmowi. Główny nacisk położył na drugą z nich, której poświęcił większą część dzieła. W ramach epok dokonano dalszych podziałów chronologicznych. Epokę feudalizmu rozbił Žukas na dwa okresy. Pierwszy z nich od początku XVI w. do 1795 r. Drugi zamknął w przedziale od 1796 do 1864 r., który to rok stanowi cezurę między epokami. Epokę kapitalizmu także podzielono na dwa okresy. Ramy pierwszego z nich stanowią lata 1864 i 1917, drugi mieści się w czasie od 1918 r. do 1940 r.

Przyjęta periodyzacja budzić musi rozliczne zastrzeżenia, tym większe, że Autor nie wyjaśnia dostatecznie jasno przyczyn takiego podziału i powodów przyjęcia cezur czasowych. Przeniesienie periodyzacji dziejów politycznych na teren historii kultury, w której mieszczą się dzieje bibliografii, jest zabiegiem rodzajem wątpliwości.

W zestawieniach bibliografii powstałych w epoce kapitalizmu wyodrębniono też prace wydane poza Litwą etniczną, w Polsce, USA, na terenie Rosji oraz w Prusach. Omówiono także osobno takie rodzaje bibliografii jak: narodowa, bieżąca, regionalna, działowa, osobowa, rekomendowana, a także bibliografie książek wydawanych i sprzedawanych. Zestawienia bibliografii drugiego z okresów epoki kapitalizmu (1918—1940) podzielono na działy, osobno omawiając bibliografie historyczne, etnograficzne, archeologiczne i wojskowe, nauk przyrodniczych, medycyny, pedagogiki, językoznawstwa, literatury, folkloru, muzyki i sztuki. Przedstawiono także bibliografię bibliografii.

Zamyka pracę omówienie nauczania bibliografii począwszy od drugiej dekady XX w. Pożytecznym uzupełnieniem jest, osobny dla każdego okresu, słownik bio-bibliograficzny. Odszukać w nim można informacje o mało znanych rękopiśmiennych zestawieniach bibliografii. Dopełnia pracę indeks osobowy i wykaz skrótów.

Omawiana praca jest dziełem niezmiernie użytecznym także dla historyków polskich zajmujących się dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego. Polskie zbiory archiwalne i biblioteczne oraz bibliografie zostały w pracy tej szeroko wykorzystane, chociaż może być wątpliwe, czy książka przynosi dostateczną liczbę informacji o sposobie ujęcia materiału w niektórych polskich bibliografiach i o zasadach korzystania z nich. Odnotowano także udział Polaków w opracowywaniu czysto litewskich bibliografii.

Jest oczywiste, że tak obszerna i szczegółowa praca nie może być wolna od usterek i niedociągnięć. Generalny zarzut to chyba zbyt pobieżne potraktowanie bibliografii „epoki feudalizmu”. Niewątpliwie na większą uwagę zasługiwała sprawa katalogów bibliotek magnackich. Wiadomo, że księgozbiór nieświeski Radziwiłłów był katalogowany w początkach XVII w., najprawdopodobniej w działach tematycznych¹. Sporządzony został także katalog 360 ksiąg

¹ M. B. Topolska, *Biblioteki w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej 1983, z. 20, s. 170.

podarowanych przez Bogusława Radziwiłła Bibliotece Uniwersytetu w Królewcu². Zbiory kościelne i klasztorne zasługiwały również na większą uwagę. Wspomnieć należało szerzej o katalogu ksiąg monasteru w Supraślu, wykorzystając inwentarze i wizytacje kościelne. Kapitałnym źródłem jest tu opis wizytacji klasztorów diecezji żmudzkiej, przynoszący zestawienie ksiązek w bibliotekach 15 klasztorów męskich i żeńskich³. (Pominięto w nim tylko dwa klasztory jezuickie i dwa położone na terenach, które przypadły w wyniku rozbiorów Prusom). Wydaje się, że podobnych spisów ksiązek mogło być znacznie więcej.

Z zestawień polskich, można by się upomnieć o bibliografię E. Maliszewskiego⁴ czy odnotowanie spisów źródeł i opracowań dotyczących ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim⁵. Jako pożyteczne uzupełnienie pracy V. Żukasa wypada potraktować opublikowaną równolegle w Polsce pracę M. B. Topolskiej⁶.

Mankamentem omawianego tu dzieła są niedokładność korekty, szczególnie przykre w odniesieniu do nazw polskich.

Książka V. Żukasa mimo pewnych, nieznacznych usterek, stanowić będzie cenną pomoc dla wszystkich historyków zajmujących się dziejami Litwy i Polski. Ukazanie się jej jest tym bardziej godne odnotowania, że wobec niskiego nakładu łatwo może zostać niezauważona. Oczekując następnych tomów pracy V. Żukasa należy życzyć sobie, aby dokładnością i rzetelnością nie odbiegały od przedstawionej tu książki.

Jacek Sobczak

Hans Preuschoff, *Pater Eduard Gehrman SVD (1888—1960). Diener der Kirche in zwei Diktaturen*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1984, Beiheft 4, 135 ss.

Po kilkuletniej przerwie ukazał się w r. 1984 nowy, czwarty zeszyt monograficzny wydany przez Historisches Verein für Ermland¹. Zgodnie z regułą tej serii jest on poświęcony jednemu tematowi, którym tym razem jest biografią pochodzącego z Warmii, ojca Eduarda Gehrmana. Zarówno wybór postaci, jak i ujęcie tematu sprawiają, że jest to praca zasługująca na uwagę. E. Gehrman był w latach 1922—1924 członkiem watykańskiej misji niosącej pomoc (Hilfsmission) „głodującej Rosji”, od 1925 r. natomiast prywatnym sekretarzem nuncjusza papieskiego w Berlinie, Eugenio Pacello (późniejszy

² Martinus Silvester Grabe, *Catalogus librorum quorumlibet facultatem... Boguslav Radziwiłł 1668...* Królewiec 1673; tenże, *Series librorum qui bibliothecae in Prussia regiae augmento Radziwiłłano 1673*, Królewiec 1712.

³ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Litewskiej SRR w Wilnie, Fond 669, nr 2, 228.

⁴ E. Maliszewski, *Bibliografia pamiątek polskich i Polski dotyczących*, Warszawa 1928.

⁵ L. N. M. Kryćynski, *Bibliograficzne materiały o Tatarach Polśy, Litwy, Belorussii i Ukrainy*, Izd. Zarja Vostoka, Petersburg 1917; tenże, *Notatki bibliograficzne do historii Istamu oraz Tatarów litewskich za lata 1922—1932*, Rocznik Tatarski, 1, ss. 295—311 i odbitka *Bibliografia do historii Tatarów w Polsce*; tenże *Bibliografia do historii Tatarów polskich*, Zamość 1935.

⁶ M. B. Topolska, ss. 143—183.

¹ Do tej pory ukazały się: G. Reifferscheid, *Das Bistum Ermland und das Dritte Reich*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands (dalej ZGAE), 1975, Beiheft 1; *Quellen zur Geschichte der ersten Katharinen Schwestern und ihrer Gründen Regina Protmann*, ZGAE, 1975, Bh 2; *Das Elbinger Stadtbuch*. Bd 1, 1330—1360 (1393), ZGAE, 1976, Bh 3.